ALEKSANDIR MAKEDONISKIY BUYUK SARKARDA

Abdulboqiyeva Mahliyo Odiljon qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
Namangan filiali tarix yo'nalishi
3–bosqich talabasi

Kirish:

Miloddan avvalgi 336-yilda mag‘rur, aqlli va nihoyatda ulkan maqsadlar sari intiluvchan bir yigit Makedoniya — hozirgi Gretsiyaning shimoliy chegarasida joylashgan qirollik — taxtiga o‘tirdi. U endigina 20 yoshda bo‘lishiga qaramay, sharqda joylashgan qudratli Fors imperiyasini zabt etishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygandi. Raqiblarining boyligi, qudrati va harbiy kuchiga qaramay, u bu ishni va yana ko‘plab ulkan g‘alabalarni amalga oshirdi. Buning uchun unga 12 yildan kamroq vaqt kifoya qildi. Bu holat uning yetakchi va harbiy strateg (strategiyani belgilovchi shaxs) sifatidagi favqulodda iste’dodidan dalolat beradi. Shu sababli, 2300 yildan ortiq vaqt o‘tib, XXI asrda ham uning nomi afsonaviy qahramonlar ro‘yxatining eng yuqori pog‘onasida turibdi. U butun dunyoda Iskandar Zulqarnayn (yoki Buyuk Iskandar) nomi bilan tanilgan. Makedoniyalik Aleksandr III (mil. avv. 356–323-yillar) Makedoniya qiroli Filipp II (mil. avv. 382–336-yillar) hamda Epir qiroli Neoptolem I ning qizi Olimpiada (taxminan mil. avv. 376–316-yillar)ning o‘g‘li edi (Epir hozirgi Gretsiyaning shimoli-g‘arbiy va Albaniyaning janubiy qismlariga to‘g‘ri keladi). Aleksandrning dunyoga kelishi turli g‘ayrioddiy voqealar bilan kechdi.

Ana shunday voqealardan biri yovvoyi tabiat, yovvoyi hayvonlar va ov ilohi — Artemida ibodatxonasining yonib ketishi edi. Qirol Filipp maslahat so‘ragan folbinlar (turli belgilarga qarab kelajakni bashorat qiluvchilar) bu hodisalar uning o‘g‘li uchun buyuk taqdir bitilganidan darak berishini aytishdi. Bashoratlarning qanchalik asosli ekanligidan qat’i nazar, bir haqiqat shundaki, Aleksandr jahon tarixidagi eng muvaffaqiyatli sarkarda

bo‘lib yetishdi.[1] Iskandar Zulqarnayn 20 yoshida taxtga o‘tirib, 32 yoshida vafot etguniga qadar o‘tgan atigi 12 yildan kamroq vaqt ichida dushmanlaridan son jihatdan kam bo‘lishiga qaramay, ulkan g‘alabalarga erishgan. Bu holat uning favqulodda harbiy strateg va buyuk yetakchi bo‘lganidan dalolat beradi.

20 yoshidan boshlab, atigi 32 yoshida vafot etguniga qadar, Iskandar va uning qo‘shinlari Fors, Kichik Osiyo, Suriya va Misrni o‘z ichiga olgan ulkan hududni zabt etdilar. U o‘z qo‘shini bilan minglab mil masofani bosib o‘tdi. Yakunda u uch qit’a bo‘ylab taxminan 2 million kvadrat milga cho‘zilgan imperiyani boshqardi. Dunyoni zabt etish jarayonida u o‘zidan ancha kuchliroq qo‘shinlarni yengishga muvaffaq bo‘ldi; bunga uning dushmanlariga qaraganda aqlliroq, tadbirkorroq va qat’iyatliroq ekanligi sabab bo‘ldi. Shuningdek, u Misr va Osiyoga yunon madaniyatini olib kirish orqali tarixni o‘zgartirdi. Yunon boshqaruv tizimi, tili, san’ati va g‘oyalarining tarqalishi bugungi kungacha davom etib kelayotgan sivilizatsiyalar uchun poydevor bo‘lib xizmat qildi.[2] Iskandarning yurishlari nafaqat harbiy zabt etishlar bo‘ldi, balki u Misr hamda Osiyoga yunon madaniyati, san’ati, tili va boshqaruv tizimini olib kirdi. Bu jarayon hozirgi zamonaviy sivilizatsiya uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qildi.

Iskandar (Aleksandr) Ahamoniylar hukmdori Doro III Kodomanga qarshi davom ettirgan harbiy harakatlari doirasida O‘rta Osiyoga kirib keldi. U Doroni avvalroq uchta ketma-ket jangda — Granik (mil. avv. 334-yil), Iss (mil. avv. 333-yil) va Gavgamelada (mil. avv. 331-yil) mag‘lubiyatga uchratgan edi. Bu g‘alabalar Iskandarda chekinayotgan hukmdorni ta’qib qilish hamda Ahamoniylar qudratining O‘rta Osiyodagi so‘nggi tayanchini ham yo‘q qilish orqali ushbu sulola hukmronligiga butunlay chek qo‘yish istagini uyg‘otdi. Ahamoniylarning sharqiy qo‘shinlari haqida Arrian o‘zining «Anabasis» (III.8.3–7) asarida shunday ma’lumot beradi:

Baqtriyaliklar bilan chegaradosh bo‘lgan hindlar, shuningdek, baqtriyaliklarning o‘zlari va so‘g‘diylar Doro yordamiga kelgan edilar; ularning barchasi Baqtriya satrapi

[1] Skelton, Debra, and Pamela Dell. Empire of Alexander the Great. Revised Edition. New York: Chelsea House Publishers. 7.

[2] Skelton, Debra, and Pamela Dell. Empire of Alexander the Great. Revised Edition. New York: Chelsea House Publishers. 2.

Bess boshchiligida edi. Ulardan keyin Osiyoda yashovchi skif qabilalaridan biri — saklar kelishdi. Ular Bessga bo‘ysunmas, balki Doro bilan ittifoq tuzgan edilar. ... Araxosiya satrapi Barsaent o‘zi bilan araxosiyaliklar va «tog‘lik hindlar» deb ataluvchi guruhni olib kelgan edi. ... Hind daryosining bu tomonida yashovchi hindlarga tegishli bir nechta — taxminan o‘n beshta — fil ham bor edi. Ushbu kuchlar bilan Doro Arbela shahridan taxminan 600 stadia uzoqlikdagi Bumel daryosi bo‘yida, Gavgamelada qarorgoh qurdi.

Ehtimol, bu fillar Jhelum (Gidasp) mintaqasi hukmdori Porga tegishli bo‘lgan; «tog‘lik hindlar» orasida esa Bessga yordam bergani ma’lum bo‘lgan mahalliy boshliq Sisikott ham bo‘lishi mumkin edi.

Butun O‘rta Osiyo Iskandarga qarshi chiqdi va uning yurishiga har bir bosqichda qarshilik ko‘rsatdi.[3] Muallif fikri: Doro III Gavgamela jangida Iskandarga qarshi kurashish uchun O‘rta Osiyo va unga tutash hududlardan (Baqtriya satrapi Bess boshchiligida baqtriyaliklar, so‘g‘diylar, saklar hamda Araxosiya qo‘shinlari) katta harbiy kuch to‘plagan. Ular safida hatto 15 ga yaqin jangovar fillar ham bo‘lgan.

Ahamoniylar qudratli imperiya barpo etgan edilar va Markaziy Osiyoning katta qismi ikki asr davomida ularning madaniy merosiga sherik bo‘ldi. Aynan shu merosni himoya qilish yo‘lida ular bosqinchilarga qarshi jasorat va kuch-quvvat bilan birlashdilar. Iskandarning otasi Filipp o‘zining ona yurti Makedoniyadan yurish boshlab, Gretsiya ustidan o‘z hukmronligini o‘rnatdi, so‘ngra Kichik Osiyodagi yunonlarni ham o‘z nazoratiga oldi. Uning o‘g‘li Iskandarga esa Granik daryosi bo‘yida ilk yirik g‘alabani qo‘lga kiritish baxti nasib etdi; bu g‘alaba unga Osiyoning O‘rta yer dengizi sohilbo‘yi hududlarini egallash imkonini berdi. Biroq, faqat Issdagi navbatdagi muvaffaqiyatidan keyingina u o‘zining ortib borayotgan kuchini Ahamoniy hukmdorining qudrati bilan jiddiy tarzda taroziga solish imkoniga ega bo‘ldi.[4] Ba’zi tarixchilar Iskandarning forslarga qarshi urushini shunchaki "salib yurishi" (muqaddas qasos urushi) deb baholashgan. Biroq

[3] Harmatta, János (Ed.). History of Civilizations of Central Asia. Volume II: The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. Paris: UNESCO Publishing, 1994. 66. P.

[4] Harmatta, János (Ed.). History of Civilizations of Central Asia. Volume II: The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. Paris: UNESCO Publishing, 1994. 67.p.

Girshman bu qarashga o‘zgartirish kiritadi: Iskandar uchun Doro III ustidan faqat harbiy g‘alaba qozonish yetarli emas edi, u Ahamoniylar hokimiyatini va uning O‘rta Osiyodagi ildizlarini butunlay yo‘q qilishni maqsad qilgan.

Doro (Darius) maktubiga javoban Iskandar o‘zining siyosiy dasturini e’lon qildi:

«Sening ajdodlaring Makedoniya va qolgan Yunoniston hududlariga bostirib kirib, hech qanday sababsiz bizga zulm ko‘rsatdilar. Men yunonlarga yetakchi etib tayinlandim va ushbu yovuzliklar uchun qasos olish maqsadida Osiyoga o‘tdim; zero, tajovuzni birinchi bo‘lib siz boshlagan edingiz».

Ba’zi tarixchilar qasos olishga qaratilgan bu harakatni forslarga qarshi «salib yurishi» (muqaddas urush) sifatida talqin qilgan bo‘lsalar-da, Girshman bu qarashga o‘zgartirish kiritdi. Iskandarning Doro ustidan to‘liq g‘alaba qozona olmagani uni Ahamoniylar shohi ortidan quvishga va uning hokimiyatini butunlay yakson qilishga undadi. Faqat harbiy g‘alabaning o‘zi yetarli emas edi. Iskandarning Fors o‘lkasini tinchlantirish yo‘lida tutgan siyosati Fray va Tarn tomonidan «yunonlar va forslarning, aniqrog‘i, ellinlar va eroniylarning o‘zaro qo‘shilishi» sifatida izohlanadi. Bu zamonaviy tarixchilar Iskandarga nisbat bergan «pan-ellin g‘oyasi»dan tubdan farq qiladi. Aynan mana shu — siyosiy va harbiy yondashuvlardan iborat ikki tomonlama strategiya urushni Osiyo qa’riga qadar olib kirdi. Agar Iskandar Yunoniston va Fors o‘lkasining hukmdori bo‘lmoqchi bo‘lsa, u Ahamoniylar qudratining barcha manbalarini ildizi bilan sug‘urib tashlashi hamda Amudaryo (Oks) va Sirdaryo (Yaksart) bo‘ylarigacha bo‘lgan hududlarda mustahkam garnizonlar tizimini o‘rnatishi lozim edi. Shu maqsad yo‘lida u Sisikottni o‘z tomoniga og‘dirib oldi hamda Hind daryosi havzasini zabt etish imkoniyatini taklif qilgan Taksila hukmdori Ofisni (Omfisni) qabul qildi. Shu tariqa, Iskandar Ahamoniylar davlati hududining eng chekka nuqtalarigacha kirib bordi. U fors hukmronligini barbod qilishga muvaffaq bo‘lgan bo‘lsa-da, miloddan avvalgi 323-yilda vafot etishi bilan ellin imperiyasi orzusi ham barbod bo‘ldi. Markaziy Osiyodagi kurash bu o‘lka xalqlarining uxlab yotgan ruhini uyg‘otdi. Ular madaniy aloqalardan foydalanishga tayyor bo‘lsalar-da, ko‘p o‘tmay siyosiy qaramlik kishanlarini uloqtirib tashladilar va Iskandar o‘zining yangi imperiyasidagi garnizon shaharlarda qoldirib ketgan yunon aholisini o‘z ichiga singdirib

yubordilar.[5] Iskandarning bosib olingan o‘lkalardagi siyosati ayrim zamonaviy tarixchilar ta’kidlagan sof yunonlashtirish ("pan-ellin g‘oyasi") emas, balki ellinlar va eroniylarning o‘zaro qo‘shilishi (siyosiy hamda madaniy sintezi) bo‘lgan.

Miloddan avvalgi IV asr boshlarida Iskandar Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy) bosqinlaridan so‘ng, forslarning vatani bo‘lgan Fors (Pars) o‘lkasi avval Salavkiylar, keyin esa Parfiya davlatiga qaram bo‘lgan va mahalliy hukmdorlar tomonidan boshqariladigan vassal qirolliklardan biriga aylandi. Fors qirolligi miloddan avvalgi 280-yildan milodiy 200-yilgacha deyarli uzluksiz ravishda tangalar zarb qildi.[6] Iskandar bosqinidan so‘ng forslarning vatani bo‘lgan Fors (Pars) o‘lkasi Salavkiylar va Parfiya davlatlariga qaram vassal qirollikka aylangan. Shunday bo‘lsa-da, ular o‘z muxtoriyatini saqlab qolgan holda miloddan avvalgi 280-yildan milodiy 200-yilgacha deyarli uzluksiz ravishda o‘z tangalarini zarb etishgan.

Turfan havzasida topilgan XIV asrga oid bir qo‘lyozmada tibet tilidan tarjima qilingan buddist she’rlari hamda «Iskandar qissasi» (ehtimol, uyg‘urcha nusxadan o‘girilgan) o‘rin olgan. Iskandarning mo‘g‘ulcha «Sulqarnai» (arabcha «Zu-l-qarnayn»dan olingan) shaklidagi nomi shuni ko‘rsatadiki, mazkur turkiy (uyg‘ur) asarning asl manbasi musulmon-arab an’analariga borib taqaladi.[7]4. 406 Turfan havzasidan topilgan XIV asrga oid qo‘lyozmalarda Iskandarning mo‘g‘ulcha "Sulqarnai" (arabcha Zu-l-qarnayn) nomi qo‘llanilganligi ushbu uyg‘ur/turkiy manbalarning g‘oyaviy ildizlari va kelib chiqishi musulmon-arab an’analariga borib taqalishini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Skelton, Debra, and Pamela Dell. Empire of Alexander the Great. Revised Edition. New York: Chelsea House Publishers. 152.P.

[5] Harmatta, János (Ed.). History of Civilizations of Central Asia. Volume II: The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. Paris: UNESCO Publishing, 1994. 67.p.

[6] Litvinsky, B. A. (Ed.). History of Civilizations of Central Asia. Volume III: The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

[7] Bosworth, C. E., and M. S. Asimov (Eds.). History of Civilizations of Central Asia. Volume IV: The age of achievement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century. Part Two: The achievements. Paris: UNESCO Publishing, 2000. 406.p.

2. Harmatta, János (Ed.). History of Civilizations of Central Asia. Volume II: The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. Paris: UNESCO Publishing, 1994 . 551.P.

3. Litvinsky, B. A. (Ed.). History of Civilizations of Central Asia. Volume III: The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750. Paris: UNESCO Publishing, 1996. 558.P.

4. Bosworth, C. E., and M. S. Asimov (Eds.). History of Civilizations of Central Asia. Volume IV: The age of achievement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century. Part Two: The achievements. Paris: UNESCO Publishing, 2000. 690.P.